

Kweekskool teenoor teologiese fakulteit:

Die ervaring van die Nederduitse Gereformeerde Kerk

E Brown

Universiteit van Stellenbosch

Abstract

Seminary versus theological faculty: The experience of the Dutch Reformed Church

This article poses the question of why the Theological Seminary initiated and established by the Dutch Reformed Church, became – after 104 years – the Faculty of Theology at the University of Stellenbosch. In a real sense it was a contextual and logical development. Right from the beginning, the church put a high value on a theological education connected to a university. However, considering the problems of faith and reason, church and culture, the Synod insisted on official guidance of the theological instruction of ministers in training. By agreement, the University adopted the Seminary as its faculty, allowing it to retain its name and identity. In this way the church obtained the required degree course for its students.

1. INLEIDING

Vir honderd en vier jaar het die Teologiese Kweekskool of Seminarium wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Stellenbosch opgerig het, die pad op sy eie geloop en toe ingeskakel by die Universiteit van Stellenbosch. Was dit nodig? Was

* Voordrag gelewer tydens die kongres van 18 en 19 Junie 1992 in die Senaatsaal, Universiteit van Pretoria met die tema 'Kerklik-teologiese opleiding aan die Universiteit', ter herdenking van die vyf en sewentigste verjaardag van die Fakulteit Teologie (Afd A) aan die Universiteit van Pretoria.

dit 'n nuwe begin of eenvoudig 'n verdere ontwikkeling? Watter ervaring is in die loop van tyd opgedoen en watter oortuiging word daarop nagehou? Die vraagstelling moet (kerk)histories uitgemaak word.

2. DIE KAAPSE-HOLLANDSE KERK

Kaapse predikante is opgelei aan Nederlandse universiteite (De Villiers 1972:73vv). 'De Leidsche Academie' is in 1575 'gesticht, vooral om aan de kerk een kweekskool van kundige en waardige leraars te bezorgen' (Groen van Prinsterer 1876:55). Oor die opleiding aan die ryksuniversiteite het die kerk geen seggenskap gehad nie (Bouwman 1928:497). Maar soos in Duitsland (Tholuck 1853:3vv) was die universiteit 'n genootskap van die *corpus christianum* (Van der Leeuw 1950/51:605) wat hom gehou het aan die konfessie van die kerk, erken deur die owerheid. Daarom het die rykskerk die opleiding van toekomstige predikante (Kuyper 1890:249) aan hierdie instelling van hoër-onderwys wat die 'Gereformeerde Staat' (De Jong 1972:162vv) moontlik gemaak het oorgelaat.

Na die skeiding tussen staat en kerk het die 'Verordening omtrent het onderwijs' in 1815 'godgeleerdheid tot vorming der kweekelingen voor de hervormde godsdienst' opnuut aan die drie ryksuniversiteite verbind (De Jong 1972:296vv). Maar die nuwe bestel wat godsdiensvryheid onderskrywe het, moes rekening hou met ander kerke en hulle kweekplekke.

De regeling voorzag in subsidiering van de seminaries voor het 'hoger onderwijs in de roomskatolijke godsdienst. Desgewenst konden ook luthersens, doopsgezinden en remonstranten uitkeringen ontvangen voor hun opleiding....Benoeming van een lid van een andere kerk [als de hervormde godsdienst] was in die faculteit [van die rijkshoogeschole] ondenkbaar. *

(De Jongh 1967:314)

Die eertydse openbare kerk is bevoorreg en sou nie koste hê in die voorsiening van dienaars nie. Maar hulle is gekweek aan staatsinstellings deur professore, wat aangestel is sonder kerklike inspraak en opsig (De Jongh 1967:314). Dit sou 'n kerklike en teologiese probleem afgee.

2. SEMINARIES KOM NA VORE OM VOORSIENING TE MAAK VIR 'N BEPAALDE TEOLOGIESE OPLEIDING

Na die Reformasie is ook van seminaries gebruik gemaak om 'n bepaalde teologiese opleiding te voorsien. Hierdie instellings was die gevolg van óf eie keuse en oorwegings óf dwingende omstandighede.

Die term 'seminarium' (van die Latyn *semen*, 'saad') is oorspronklik gebruik vir 'a nursery-garden or place where seeds are sown to produce plants for transplanting' (Encyclopaedia Britannica 1911). Die Konsilie van Trent (1563) het die term aangewend vir die instituut waar geestelikes gekweek word. Vandag nog lei die (Rooms) Katolieke Kerk priesters aan 'n seminarie op (New Catholic encyclopaedia 1967:XIII, 72-75). 'Das Erziehungsprogramm' van die Seminardekret 'was ganz auf den kirchlichen Dienst ausgerichtet' (Lexikon für Theologie und Kirche 1967:310). In Europa en Amerika het ook Protestantse seminaries of teologiese skole kerklik en genootskaplik ontwikkel. Sommige het 'n BA-graad vereis vir toelating en ander het kandidate aanvaar sonder enige vereiste 'and from the first combine theological training with general education...with the belief that preparation for ministerial work should from the first be regulated and even dominated by theological and Church influences' (World Missionary Conference 1910:136).

Hierdie inrigtings was diensgerigte en doelgerigte kweekplekke. Naas die seminaries wat leraars gekweek het, was daar seminaries wat op 'n bepaalde Christelike dienswerk toegespits het, by name die opleiding van sendelinge. Dit was in ooreenstemming met die betekenis wat die woord seminar(ie) aan universiteite gekry het, naamlik 'een werkverband van studenten onder leiding van een hoogl. of diens assistent voor het verkrijgen van praktische bekwaamheid in een bepaald vak van wetenschap.' (CE 1964:VI, 141). Hierdie werkwysie is kerklik oorgeneem deur 'Het Theologisch Seminarium der Nederlandse Hervormde Kerk', wat dien as 'n 'brug tussen universiteit en gemeente...een afronding van de praktische en geestelijke vorming' (Christelijke encyclopedie (CE) 1964:VI, 357).

3. A FAURE, DIE VADER VAN DIE KWEEKSKOOL IN STELLENBOSCH, ONTVANG SY TEOLOGIESE OPLEIDING AAN 'N SEMINARIE

Dit gebeur toe so dat 'n Kaapse kandidaat, Abraham Faure (1795-1875) (Heyns 1950:33-128, 113), sy opleiding aan 'n seminarium van 'n genootskap begin. Hy het 'n Kaapse teologiese kweekskool gaan bepleit en staan bekend as die 'vader van die Kweekskool' (Dreyer 1924:76, 22).

Baie Kaapse seuns kon nie bekostig om in die buiteland te gaan studeer nie. Dit was met 'groot volharding en moeite' dat Faure daarin geslaag het om student te word (Dreyer 1924:113; KB 1875:100-104, 102) aan 'het Seminarium voor zendingen te Gosport (Engeland), een inrichting, die onder de bezielende leiding van Dr David Bogue stond' (Dreyer 1924:75), 'die vader van die LMS' (Bennett 1827:193).

Ds George Thom (1788-1842) (NGTT 1990:526-532; Sass, 1956:16vv) wat die Skotse leraars vir die Kaap-Hollandse Kerk sou werf, is ook in Gosport opgelei. Met hierdie inrigting het 'meer as een van daardie dae se NG predikante kennis gemaak' (Eeufeesuitgawe van die Kweekskool 1959:9). Die sendeling Robert Moffat (1795-1883) (SABW 571:575) wat in 1817 in die Kaap aankom en bekendheid hier sou verwerf, het hom ook laat leer deur Bogue se 'Missionary lectures' (Northcott 1961:34). Aan hierdie inrigting 'het Faure sy literariese studies voortgesit en met sy teologiese studies 'n begin gemaak' (Gerdener 1951:39). Vanaf 1816 het hy verder aan Utrecht in die teologie gaan studeer.

Toe hy die 'Geschiedenis van die oprigting van het Theologisch Seminarium' by die opening in 1859 in herinnering roep (Gedenkschrift 1859:3vv), vertel Faure hoedat hy 'moeijelijkheid ondervindende om de vereischte opleiding te bekomen tot de Evangeliedienst' en dit 'het verlangen in mij opgewekt [heeft]...in dit mijn vaderland eene of andere inrigting daartoe mogt worden tot stand gebragt' (Gedenkschrift 1859:3-4). In 1817 het hy per brief graaf Bathurst, Sekretaris van Kolonies gewys op die behoefte aan 'a college for the education of young men for the church' (Dreyer 1936:240). Hy is belowe 'dat, ingeval de Hollandsche ingezetenen der Kolonie zoodanige inrigting tot stand wilden brengen, zijn Lordschap alle ondersteuning daaraan zou verleenen'. Die behoefte aan 'een Seminarium of Kweekskool' is in Het Nederduitsch Zuid-Afrikaansch Tydschrift, wat hy opgerig het, gestel en dit 'scheen...bij velen ingang te vinden' (Gedenkschrift 1859:3-4).

Algaande het individue en 'n groep in die Kaaps-Hollandse Kerk begin dink in terme van die 'beschaving en verlichting van deze Volksplanting' (NZAT I:132-138). Dit het 'n dringende rede geword waarom besluit is om 'n plaaslike teologiese kweekskool te begin (Gedenkschrift 1859:1-24; Kitshoff 1972:92-99; Ferreira 1972:6vv). Van 'n kweekskool vir leraars word gepraat en belangrik geag ook vir die sending. Suid-Afrika het bestaansreg op sy eie gekry. Die kerk alhier moes vir homself sorg.

Uit Holland kon 'uit hoofde van onze afscheiding van het Moederland' geen leraars meer verwag word nie. Vaderlandse opleiding was noodsaaklik, maar ook gewensd. 'Uit Schotland gaat het met vele moeijelijheden vergezeld', so is veelseggend opgemerk. 'n Vreemde taal moes aangeleer word en vreemde omstandighede was die voorland van 'onze geliefde Schotsche Broeders' (Gedenkschrift 1859:132-133).

Uit die geskiedenis is aangetoon hoedat die stigting van plaaslike kweekskole die bloei van die godsdien en sedes van 'n land bevorder het, 'in de Oost-Indiën, te Naloer en te Columbo' (Gedenkschrift 1859:134). Vir die eerste keer word dan van 'seminarium' gepraat (Gedenkschrift 1859:136).

4. DIE EERSTE SINODE VAN DIE KAAPSHOLLANDSE KERK BESLUIT IN 1824 OM 'N TEOLOGIESE KWEEKSKOOL OP TE RIG

By die eerste sinode van die Kaaps-Hollandse Kerk in 1824 is besluit om 'n teologiese kweekskool op te rig. Ds Faure het gesorg dat die kerkverband gevolg gee aan sy onderneming om self sy predikante op te lei. Die inrigting en opleiding is universitêr ontwerp, daarvan getuig ook die kursus en metodiek wat dit onderlê. Op die staat se goedkeuring en finansiële ondersteuning is aanvanklik gewag. Die staat sou die kerk se seminarium nie bevoorreg nie, ten spyte daarvan dat dit in terme van 'n universiteit gekonseptualiseer was.

Op voorstel van die praeses is by die sewende sitting (9 November) 'n kommissie benoem 'tot het maken van een plan voor die oprigting eener Theologische Kweekskool', bestaande uit 'Von Manger, Faure, Murray, Thom en Smith' (HS 1824:11). 'Het Ontwerp voor een Reglement voor het Theologisch Seminarium' (HS 1824:23-26) is deur ds Faure opgestel (Gedenkschrift 1859:4) en bevat drie en veertig artikels wat omvattend die aard van die opleiding en inrigting, die kursusvereistes, die bepalinge oor studente en die bestuur stel (Lategan 1934:15).

Volgens artikel 1 is die teologiese opleiding van die studente gepaar met 'eene liberale opvoeding'. Daar is ses teologiese vakke en nie minder nie as sestien in die departemente van lettere en wis- en natuurkunde. Dan was daar nog ses vakke in hierdie departemente wat vir toelating tot die teologiese studie vereis is. D R de Villiers bring dit in verband met Faure se navolging van die Engelse sisteem (De Villiers 1972:133), waarvolgens 'in general those only are admitted to the sacred office, who have enjoyed the benefits of a liberal education' (Bullock 1955:18). Die predikant moet 'an educated man' wees (Bullock 1955:67).

Aan die kweekskool moes voorsiening gemaak word vir die voorvereiste universitêre opleiding omdat hier ter lande nog geen inrigting vir hoër onderwys of 'n universiteit bestaan het nie. In 'n sin was dit 'n universiteit, met 'n *senatus academicus*, wat op teologiese onderwys gerig is. Daar is beplan vir 'n professor in 'Bespiegelende Wysbegeerte,' 'n professor in 'Wis- en Natuurkunde,' en les bes 'n professor in 'Godgeleerdheid'. 'Het program toen opgetrokken,' merk JI Marais op, 'was zoo wijd van omvang, de leercursus toen ontworpen zoo ingrijpend, dat die Theologische School de Universiteit van Zuid-Afrika zou geworden zijn, had men steun bij de regeering gekregen' (GM 1909:165; Gedenkboek 1934:15). De Villiers stem saam. 'Faure wou dat hier dieselfde sou gebeur as wat in Nederland plaasgevind het met die stigting van Leiden en die ander akademies' (GM 1909:133-134).

Die vakgroepering van die teologiese kursus is net so oorgeneem uit die Verordening omtrent het onderwys van 1815 wat die hoër onderwys in Nederland gereël het (De Jongh 1967:314). Tipies van die agtiende eeu staan 'natuurlijke

godgeleerdheid' voorop, en nie die bibliologiese vakke nie. Anders as by die Reformatore is dit nie in die leer van die geloof opgeneem nie (Bavinck 1930:48-52, 275-277). Die vertekpunt is nie die konfessie van die kerk nie, maar die skepping deur die natuurlike lig van die rede, voor en buite die geloof om. In dié 'wetenskaplike benadering' is die leerstellige standpunt van die kerk bygehaal in die swaar aksent wat die dogmatiek en sedekunde kry.

Die kweekskool sou kerklik beheer word. Die 'hoogste vergadering' stel die kuratore aan, beroep die professore en ontwerp die vereiste wette vir die inrigting (Art 4). Op die *senatus academicus* is aan die kuratore sitting gegee (Art 38) en die eksamen sou jaarliks 'in het bijzijn der Curatoren' afgelê word (Art 12). Die kerklike toesig oor studente is gereguleer (Art 16, 11, 17, 19, 20-22). 'Wat wel opval, is dat by al die bepalinge oor ondertekening van wette ensovoorts, daar nêrens uitdruklik vermeld word dat gehegtheid aan die gereformeerde leer op 'n besondere wyse deur voornemende studente bevestig moet word nie' (De Villiers 1972:139). Om liberale denke onder leraars te voorkom sou algaande 'n deurslaggewende oorweging vir 'n Kaapse kweekskool word.

Die sinode het dit 'onraadsaam' geag om 'tot de discussie van de onderscheidene punten onmiddellijk over te gaan, zonder alvorens de toestemming van Zijne Excellentie den Gouverneur tot de oprigting van zulk een Instituut verkregen te hebben'. Ds Thom se voorstel in verband met 'n kweekskool vir onderwysers in belang van die 'heidenen, zoo wel slaven als andere onchristenen', wat by dieselfde sessie gedien het, moes ook eers aan die goewerneur voorgelê word (HS 1824:16).

Nie meer nie as vier en nie minder nie as drie professore 'uit Europa' moes beroep word. Ds J C Berrangé wou nie dat iemand plaaslik, wat geskik is, uitgesluit word nie (HS 1824:26).

Dit sou nog 'n kwarteeu duur voordat die Kaapse Kweekskool totstand gebring kon word. En, toe dit uiteindelik gebeur, was dit sonder die ondersteuning van die owerheid.

5. KERKLIKE KOLLEGES OF (KWEK)SKOLE WORD GEDURENDE DIE 19DE EEU IN EUROPA EN AMERIKA OPPERIG AS TEENVOETER VIR DIE MODERNISME

Soos wat die negentiende eeu in jare toegeneem het, is dit nodig geag om kerklik teologiese kolleges of (kweek)skole op te rig om modernistiese aannames teen te werk. Dit gebeur in Skotland, Nederland, Switserland, Frankryk en natuurlik Amerika (Ferreira 1972:x, xi).

Onder hulle tel 'Princeton Theological Seminary,' wat in 1812 opgerig is 'to overcome a severe shortage of ministers, repulse the tides of secularization, shore up the learned defence of the faith, and assist the forces of civilization' (Noll 1986:235-246, 237). Hierdie inrigting en sy teoloë (Hoffecker 1981; Noll 1983) sou die Kweekskool terdeë beïnvloed. Die 'kolleges' van die Free Church of Scotland is sekerlik die bekendste in die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Vanweë die oorweldigende invloed van die 'Moderates' het 'n 'Disruption' in 1843 in die nasionale kerk van Skotland plaasgevind (Drummond & Bulloch 1975:1vv). Aangevoer vanuit die sinode het 'n kerkverband ontstaan wat besied was met 'a passionate conviction that she was not a sect but the National Church set free and facing all her traditional obligations' (Drummond & Bulloch 1975:91). By die eerste sinodesitting is dit noodsaaklik geag 'that a theological college should be established immediately at one of the university seats, offering a curriculum at least as complete as that provided at any of the universities' (Burleigh 1961:357). Nog in 1843, op 1 November, open New College sy deure vir 103 studente (Watt 1946). Ook op 1 November, sestien jaar daarna sou die Kweekskool in Stellenbosch feestelik in gebruik geneem word, ook opgerig deur die sinode. Soos aan Princeton se Teologiese Seminarie en in die 'Ontwerp voor een Theologische Seminarium' aan die Kaap, is 'n apologetiese of 'wetenskaplike benadering' tipierend van die vrye Skotse instellings. Nog twee vrye kolleges is opgerig voor die Kaapse kweekskool, in Aberdeen (1853) en Glasgow (1855).

'By 1845 appointments [at New College] were made to chairs of logic, moral philosophy and natural science' (Burleigh 1961:358). 'There were those who dreamed that this might grow into a new university' (Drummond & Bulloch 1975:91). 'New College remained as a theological college with university standards' (Drummond & Bulloch 1975:92; Walker 1895:92-100). 'The primary object of the colleges was the training of men mainly for the Free Church ministry, and for the defence of the faith against infidelity and heresy. The Church, that is to say the General Assembly, retained control, appointing the professors and keeping a watchful eye on their teaching and administration through a college committee' (Drummond & Bulloch 1975). Dit sou 'n model word vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Ook in die stamland Nederland het vrye teologiese skole in belang van kerklike opleiding totstand gekom. Die Sinode van die Christelike Gereformeerde Kerk het in 1849 besluit om 'n 'Theologische School' op te rig. In-diens-opleiding was onbevredigend (Noordtzijs et al 1896:7) en studie van kandidate aan die Teologiese Skool van die Vrye Kerk te Genève was 'buiten hun eigen kerkelijk leven...terwijl de financiële lasten voor de meesten onoverkomelijk waren' (De Graaf 1955:11). In

1854 is die Theologiese Skool van de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) geopen. Ds Dirk Postma(1818-1890) se hand staan hierin aangeteken (Van der Vyver 1958:99vv; Bouwman s a:12; Den Hartogh et al 1954:23; Den Hartogh s a:150-151).

Dit wou nie 'n universiteit wees nie (De Graaf 1955:17). En, dat studente gebruik gemaak het van die ryksuniversiteite met hulle modernistiese teologie, was 'n doring in die vlees (De Graaf 1955:10).

Die teologiese opleiding van die Nederlandse Hervormde Kerk aan die ryksuniversiteite was sedert 1848 in die gedrang (Berkhoff 1954:25, 37; Lekkerkerker 1968:244vv). In 1849 het voorstelle gediens om aan ander 'gezindheden' leerstoel in die teologiese fakulteit of desnoods afsonderlike fakulteite te gee (De Jongh 1967:315).

6. DIE BESLUIT OM 'N KWEEKSKOOL AAN DIE KAAP OP TE RIG, LOK 'N LEWENDIGE DEBAT UIT

Oor die noodsaaklikheid en wenslikheid van 'n Kaapse teologiese kweekskool is debat gevoer, sonder om die problematiek van rede en geloof, kerk en kultuur in die oë te kyk. Liberaalgesindes en/of Hollandsgesindes het te staan gekom teenoor evangeliesgesindes onder wie Skotse predikante opvallend figureer het. Die moederkerk is nie uit die oog verloor nie (Odendaal 1957:83vv) en op die gebruik van Nederlands as taal van onderrig is aangedring. Die Teologiese Seminarium is begin met 'n ontwerp wat kontekstueel beredeneer en aangepas is. Evangelies-gesinde aannames en 'n weerlegging van 'n liberaalgesinde omgang met die geloof is met 'n apologetiese benadering gepaar.

Algaande het 'meer as een motief deurgewerk' waarom predikante-opleiding plaaslik en kerklik waargeneem moes word (Eeufeesuitgawe 1959:17). 'n Evangeliese vrees vir 'n liberale gees en opvattinge van oorsee, by name uit Nederland, het hom sterk laat geld (De Villiers 1972:105; Hanekom 1979:316, 317). 'n Liberale beweging aan die Kaap (Hanekom 1951) het gesorg vir teenstaanders. Die bekende onderwyser en ouderling van Kaapstad, A N E Changuion (1803-1881), het op 28 Maart 1853 die woord geneem en debat begin voer in *De Zuid-Afrikaan*. (Sewe briewe sou volg, 21-04-1853; 28-04-1853; 2-05-1853; 5-05-1853; 9-05-1853; 12-05-1853 en 16-05-1853. In 1853 is dit as brosjure uitgegee: Bezwaren teen het oprigten eener theologiese kweekskool in deze volksplanting: eene reeks van briewe oorspronkelijk geplaatst in de 'Zuid-Afrikaan'.) Hy was oortuig dat dit 'n ondeurdagde projek van predikante sonder die steun van die lidmate was (Z-A 1853; Ferreira 1979:13vv).

Volgens hom wou die verligte mens en die 'Maatskappy tot Nut van't Algemeen' juis die aandeel van die kerk in die opvoeding van die deugdelike burger tot die minimum beperk (Hanekom 1951:192vv). Die oorgelewerde godsdiens was iets wat getoets en verbeter moes word met die bevindinge van die rede. Dit sou nie aan 'n kerklike kweekskool gebeur nie. Die Nederlandse universiteite se rasionalistiese beoefening van die teologie het sy goedkeuring weggedra. Hy het by die afgelope sinode gesien dat die kweekskool van die Kaap beslis nie die karakter van die Nederlandse kweekskole sou hê nie. Die invloed van die Skotse leraars in die Nederduitse Gereformeerde Kerk het hom nie aangestaan nie.

Die debat het gou lewendige bespreking uitgelok (KB 1853:110-111), en nie twis voorkom nie. Dat dit gaan om die problematiek van geloof en rede, kerk en kultuur is nie mee rekening gehou nie. Voorstanders van die kweekskool was hoofsaaklik lidmate van die buite-gemeentes. Ondersteuners van dr Changuion het veral uit Kaapstad en omgewing gekom. Onder hulle was daar Hollandsgesindes wat nie sy teologiese siening gedeel het nie. Twee van sy oud-leerlinge het hul leermeester teengestaan, ds (later prof van die Kweekskool) Klaas Hofmeyr (KB 1853:191; Z-A 1853; Du Toit 1984:64-65) en ds Jan Neethling (KB 1853:216, 256vv). Eersgenoemde was oortuig dat 'n 'kweekskool' voortreflik kan wees en het spesifiek verwys na Andover Seminarium in die Verenigde State van Amerika. Neethling het sy briewe na *De Gereformeerde Kerkbode* gestuur omdat die redakteur van *De Zuid-Afrikaan*, J J H Smuts, nie 'n voorstander van die kweekskool was nie. Neethling het die siening gedeel dat die Kaapse kweekskool vir die ortodokse godsdiens moet instaan (Jooste 1986:206-213). Die uitgangspunte van die ortodoksie en die rasionalisme is onversoenbaar. Die een spruit uit die luister na die Woord van God en die ander bring die Bybel voor die regter van die menslike rede.

Die debat het geen finale ooreenkoms bereik nie (Hanekom 1951:422). Op 1 November 1859 is die Teologiese Seminarium feestelik in Stellenbosch in gebruik geneem. Die eerste twee professore het met 'n evangeliese drif afwysend teenoor die liberale rigting gaan staan. Of hulle gereformeerde verantwoord was, is 'n ander vraag (Thom 1989). Hulle was nie in 'n teologiese konserwatisme vasgevang nie (Die Kerksaak s a:67). Studente is op 'n omvattende wyse met die teologiese beskouing van 'n wye spektrum denkers bekend gestel (Mackinnon 1887:24). Apologeties en evangelies is oor die geloof gedink en studente geleer om predikant te wees. By die plegtige opening in 1859 het Hofmeyr sy hoorders daarop gewys dat die openbaring in die natuur alleen in die lig van die Skrif reg te verstaan en te waardeer is (Gedenkschrift 1859:48). En, John Murray het op dié belangrike saak teruggekom. Hy glo dat dit die taak van die teologie is om aan te toon dat die wetenskap in ooreenstemming met die uitsprake van die Skrif is (Gedenkschrift

1859:74). Daar kan geen teenspraak tussen wetenskap en godsdiens bestaan nie. Ten einde die waarheid hiervan te staaf, beskou hy die bestudering van vakke soos Natuurkunde, Sterrekunde en Geologie belangrik vir die teologie (Gedenkschrift 1859:68, 69). Dieselfde glo hy is ook waar van die 'bovennatuurkundige' wetenskappe, die Wysbegeerte in die besonder. Hierdie dissiplines moet deur die teoloog bestudeer word, om 'iederer aanval op zijn geloof, van welke zijde ook, weêrstand te bieden' (Gedenkschrift 1859:74).

Die ryksuniversiteite en hulle professore het onder verdenking gekom, maar van die Bybels-apologetiese teoloë van Utrecht is as geesgenote geleer. Die weg van die Free Church is gevolg en gevra vir die aanstelling van 'n dosent in Fisika (KB 1871:285, 286).

7. DIE TEOLOGIESE OPLEIDING AAN UNIVERSITEITE IN NEDERLAND KOM IN GEDRANG NA DIE TWEDE HELFTE VAN DIE NEGENTIENDE EEU

Ondertussen is die geloof aan die ryksuniversiteite van Nederland al meer rasionalisties verreken. Teologiese opleiding vir 'n bepaalde kerk, die Christelike beoefening van die teologie aan 'n instelling van die staat wat geen godsdienstige voorkeure onderskryf nie, is bevraagteken. Met 'n ordereëling het die staat dit vir die Hervormde Kerk in Nederland moontlik gemaak om die opleiding van sy predikante aan die universiteit te hou.

Vir die Remonstrantse minister, J Heemskerk, was dit in 1868 duidelik dat 'n teologiese fakulteit aan die ryksuniversiteite van Nederland afgeskaf moet word, omdat dit nie neerkom op die beoefening van godsdienswetenskap nie. Die Hervormde Kerk in Nederland moet sy eie kweekskole oprig (KB 1871:95). Akademies kon nog gebruik gemaak word van universiteite soos wat die bestaande seminaries van kleinere godsdienstige groepe dit aan die Athenaeum van Amsterdam doen. 'Maar de minister besepte niet dat "kweekschool" of "seminarie" in sommige hervormde oren partijdig en bekrompen klonk' (De Jongh 1967:317). Seminariste, 'hoe bekwaam, hoe vroom, hoe volijverig zij ook overigens mogen zijn,' so is gevrees, sal 'de wereld...ingaan met die bekrompen richting van geest, die het onvermijdelijk gevolg is van alle eenzijdige, en niet het minst van de eenzijdig kerkelijke opleiding' (Rauwenhof 1865:19-20). In 1869 het 'n liberale kamerling daarop aangedring dat dogmatiek aan kerkgenootskappe oorgelaat moet word, sodat universiteite 'een vrij theologisch wetenschappelijk onderwijs' kan beoefen (De Jongh 1967:317).

In 1874 is daaraan gedink om slegs plek te maak vir 'n fakulteit van 'godsdienwetenskap', waarin elke 'toespeling op iets spesifiek-christeliks ontbrak' (Berkhof 1954:26). Sodoende sou die 'aanstaande leraren van het Hervormd kerkgenootschap...daardoor bewaard worden voor eenzijdigheid en bekrompenheid van in-

zichten. Alleen het opzettelijk onderwijs in de dogmatiek zou terzijde moeten worden gelaten' (Lekkerkerker 1968:244). 'n Aantal teologiese vakke kon behou word in die Fakulteit Lettere. Vir 'n seminarium sou die sinode van die Hervormde Kerk hom te ene male nie laat vind nie (De Jongh 1967:318-319). In 1875 het die minister daarby gehou dat 'n teologiese fakulteit nie by 'n universiteit hoort nie (De Jongh 1967:320).

Diegene wat geen staatsbeheerde opleiding wou hê nie omdat dit 'moderne predikante' kweek, wou tog graag studente laat predikante word aan universiteite, oortuig van die Utrechtse uitgangspunt dat 'waarachtige wetenskap en waarachtig geloof...het heerlikste geheel vormen' (De Jongh 1967:322). Die wetgewing wat in 1876 gepromulgeer is, het vir die Nederlandse Hervormde Kerk 'n staanplek in ryksuniversiteite laat behou. Teologiese studente kon vir die kerkverband opgelei word in terme van 'n *ordo duplex*. Naas vakke wat die universiteit kurrikuleer en sy professore doseer, kon die Nederlandse Hervormde Kerk vakke laat aanbied deur twee professore wat hy self aangewys het. Kerklike professore het Dogmatiek en Praktiese Teologie en 'Bijbelse godgeleerdheid,' 'Geschiedenis der Nederlandse Hervormde Kerk en harer leerstellingen,' 'Oordeelkunde en uitlegkunde des Bijbels,' 'Bijbelse gesiedenis,' 'Christelike zedekunde,' 'Kerkrecht' en 'Geschiedenis der zending' aangebied (De Jongh 1967:330).

Die 'niet-etische orthodoxie' is nie bevredig nie' (A Kuyper 1890:8; Nauta 1966:53). A Kuyper praat van 'n 'politieke geknutsel' en 'n sogenaamde fakulteit sonder 'n eenheid van beginsel en metode (Kuyper 1890:122). Teologie is doseer in die sin van godsdienswetenskap. In die plek van die Dogmatiek het Wysbegeerte van die Godsdiens nou in die sentrum te staan gekom (Berkhof 1954:28; Kramer & Pop 1946:11). Wat hom betref, kan 'n teologiese fakulteit in geen verband staan met 'n universiteit en ander fakulteite wat 'het bestaansrecht der boven de natuur uitgaande openbaring, principiëel of feitelijk, bij hetgeen ze zelve doceeren, loochenen' (Berkhof 1954:19).

8. ANDREW MURRAY SE SENDINGINSTITUUT TE WELLINGTON WORD KERKLIK ERKEN

Die teologiese opleiding in die Nederduitse Gereformeerde Kerk brei uit en 'n Instituut vir sendelinge kom na vore te Wellington.

Teologiese opleiding in die Nederduitse Gereformeerde Kerk is kerklik voortgaande uitgebou. Daarin staan die verdere invloed van die Free Church of Scotland aangeteken. Andrew Murray het 'n Sendinginstituut as geloofsonderneming aangelê. Gou is dit deur die Sinode aan die hand gevat.

Inskakeling van die Kweekskool by die Z A Athenaum het nie plaasgevind nie vanweë liberale invloede wat hulle aan laasgenoemde inrigting laat geld het. Aan die Utrechtse apologetiek en supranaturalisme is gehou en gepaar met die Skotse aanbieding daarvan. 'n Derde hoogleraar is in 1877 beroep om aan 'de Natuurlijke Godgeleerdheid en de Bespiegelende en Practische Wysbegeerte' aandag te gee (Notule, Kuratorium 1 02 1877, S20-1/2, KKA). Prof J I Marais sou 'Natuurkundige lessen' doseer terwyl Apologetiek as vak ook aan hom toevertrou is (Kollege van professore, Notule, 21 05 1879, S20-9/1, KKA; De Villiers 1972:180).

In die jaar wat Marais aangestel is, het die ondernemende Andrew Murray (jr) die Sendinginstituut van Wellington begin (Dreyer 1927:55vv, 174-176) in die oortuiging dat die Teologiese Seminarium nie in die vraag na sendelinge sou voorsien nie, en hulle opleiding buitendien 'n inrigting van sy eie vereis. 'Al verskil met die kursus van die Kweekskool was dat dit eenvoudiger, korter en dus goedkoper was' (De Villiers 1972:180). As 'n kandidaat maar 'goed kan lezen' was hy welkom (*De Christen* 1881:77). Daarmee is dit moontlik gemaak vir behoeftiges (Du Plessis 1920:315) en intellektueel minder begaafdes om hulle teologies te laat oplei vir die bediening van die Woord aan die heidene (Du Plessis 1920:302). 'Grijze leraren' in Engeland en Skotland het aan hom getuig, sê Murray, hoeveel hulle van die ongeskoolde Moody en Sankey geleer het (Du Plessis 1920:303)

In 1880 het die Kaapse Sinode besluit om van die instituut gebruik te maak en is 'n kommissie van toesig benoem. Verdere gevolg is gegee aan 'n sending amp of 'n 'tweede soort' sendeling (De Villiers 1972:175vv). In 1903 het die inrigting 'n sinodale onderneming geword.

9. DIE TOTSTANDKOMING VAN DIE VRYE UNIVERSITEIT IN NEDERLAND NAAS DIE TEOLOGIESE SKOOL TE KAMPEN

Kuyper en medestaanders het ook teologiese opleiding genootskaplik moontlik gaan maak, maar in 'n universitêre sin. Die kursus is organies beredeneer en gestruktureer. Daarvoor is 'n universiteit wat hom aan die gereformeerde kessie hou en vry van die staat en die kerk is in die lewe geroep. Om leraars vir die Gereformeerde Kerken Nederland (GKN) op te lei, moes egter kerklik ooreengekom word.

In antwoord op die Onderwyswetgewing van 1876 het Kuyper die 'vereniging voor hoger onderwijs op gereformeerden grondslag' in 1878 en uiteindelik die Vrije Universiteit (VU) in 1880 gestig. Sodoende wou hy en sy geesgenote nie net die hoër onderwys en teologiese opleiding aan die kessie hou nie, maar die Wes-Europese kultuur weer met die Christelike denkkrag begelei (Haitjema 1956:5vv). In sy *Encyclopaedie der heilige godgeleerdheid* het hy sy begrip van 'n teologiese fakulteit gesistematiseer (Kuyper 1909:585vv). Ook die propedeutiese studie, is organies en wetenskaplik in verband met die teologie gebring (Kuyper 1909:572, 573, 574).

In sy rede by die opening van die Vrije Universiteit, *Soevereiniteit in eigen kring* het hy groot klem gelê op die vryheid van die wetenskap, waarby die teologie ingesluit is, in tweeërlei sin, vry van die staat en die kerk.

Die Gereformeerde Kerke in Nederland sou erkenning gee aan die vrye teologiese studie van Kuiper. Maar dit sou nie ongekwalifiseer gebeur nie. Reeds in 1891 is 'n ooreenkoms aangegaan tussen die vereniging wat die Vrije Universiteit bestuur en die voorlopige sinode van die Nederduits Gereformeerde Kerk met die oog op die fakulteit van godgeleerdheid. Daarvolgens sou die doktors van die Vrije Universiteit vrygestel word van die verpligting om kerklike eksamens af te lê. Die kerk het met drie deputate toesig gekry oor die onderwys in die fakulteit en is mede-seggenskap gegee by die benoeming van hoogleraars. Die ooreenkoms is gehandhaaf met die totstandkoming van die GKN in 1892 (Nauta 1966:56vv). 'n Rapport van 'n kerklike deputaatskap (De Villiers 1972:116) het op die prinsipiële verskil tussen 'n teologiese fakulteit en 'n teologiese skool gewys. 'Aflevering van ambtenaren voor den Staat of van leeraren voor de Kerken,' so het die Vrije Universiteit laat hoor, 'is bij haar secundaire, niet primaire reden van bestaan. Haar reden van bestaan vind ze in de wetenschap zelve,' dii is 'de wetenschap naar den Woorde Gods beoefend'.

By die teologiese skool gaan dit om die 'opleiding van Dienaren des Woords' met as doel 'toebereiding voor de heilige bediening.' Dit was inderdaad aanvanklik die geval by Kampen (Noordzij et al 1896:12vv). Die hoofsaak was die vraag na die geestelike motiewe van die kandidaat (Noordzij et al 1896:16). Selfs toe later voorbereidende studie vereis en dit oor vyf jaar versprei is (Noordzij et al 1896:19), het die 'praktijk...aan de wetenschappelijke studie in den weg' gestaan (Noordzij et al 1896:21). 'Er liep één lijn door geheel de studie', omdat die teologiese dosente ook verantwoordelik was vir die voorbereiding van hulle studente (Noordzij et al 1896:20). Dit het sy voordele gehad, maar vrye selfstandige ondersoek in die weg gestaan. Die kern van die probleem was dat die teologiese skool 'op zichzelf staat, zonder verband met de andere faculteitswetenschappen aan eene Universiteit' (Noordzij et al 1896:34). Vanaf 1897 is die propedeutiese vorming waargeneem in 'n afsonderlike gimnasium wat in 1908 as 'n gereformeerde instelling selfstandig begin funksioneer het.

Wat die professore van die Theologische Hogeschool van Kampen betref, is daar in die Skrif 'nergens ook maar met een enkel woord sprake van, dat die Kerken als Kerken voor de opleiding zorgen moeten'. Maar dit moet 'geheel bijzonder door de ambtsdragers geschieden' (Noordzij et al 1896:50). Dit is die reg en plig van die kerk, laat H Bavink, wat eers in Kampen (1883-1902) hoogleraar was en toe Kuiper aan die Vrije Universiteit opgevolg het (1902-1921), hoor om 'te zorgen voor de opleiding van hare aanstaande dienaren' (Noordzij et al 1896:400).

In 1905 het die owerheid met uitsondering van die Fakulteit Teologie al die ander fakulteite van die Vrije Universiteit amptelik erken. In 1908 is dit nodig geag om die ooreenkoms van die GKN en die Vrije Universiteit uit te brei. Van alle persone wat 'in die Theologiese faculteit onderwijs geven [is]...getrouheid, in leer en leven, aan die belijdenis der Gereformeerde Kerken in Nederland' vereis. Hulle moet lidmate van genoemde kerk wees en 'n 'vasgesteld formulier' onderteken. By benoemings moes die kerklike deputate kandidate se 'geschiktheid om mede te werken tot de opleiding voor de dienst des Woords in de Gereformeerde kerken' beoordeel (Noordzij et al 1896:57). 'Wie de opleiding in handen heeft', het dit vir H Bouwman, vanaf 1903 hoogleraar aan die Teologiese Skool te Kampen duidelik geword, 'geeft den toon aan op den kansel en in de kerk' (Bouwman 1928:503).

10. SUID-AFRIKAANSE UNIVERSITEITE AKKOMMODEER TEOLOGIESE STUDIE EN SKOLE

In Suid-Afrika het universiteite hulleself geleen vir die opleiding van predikante vir kerke en inskakeling van 'n bestaande teologiese skool moontlik gemaak. Dit gebeur op onderskeie wyses. In Stellenbosch bly die Kweekskool op sy eie terwyl sy professore hulle by die plaaslike universiteit laat betrek en sy kursus gedeeltelik deur die Universiteit geakkrediteer word. In Pretoria neem die universiteit die inisiatief en word kerklike fakulteite ingestel. In Potchefstroom skakel 'n bestaande kerklike teologiese skool by die teologiese fakulteit van die plaaslike universiteit in. Daarmee kon teologiese opleiding in Suid Afrika met 'n graad erken word.

By die Sinode van 1886 het ds E Z J de Beer, een van die eerste drie studente, gevra vir 'bepalingen ter instaatstelling van de Theologische Faculteit aan het Theologisch Seminarium te Stellenbosch, om den graad BD te verleenen' (HS 1886:10). Pogings sou aangewend word 'om de verkrijging der graden BD en DD voor de Predikanten onzer Kerk mogelijk te maken' (HS 1886:39). By die volgende sinode is daar ook die gedagte om 'de Kaapsche Universiteit tot het uitreiken van de Graden BD en DD' te versoek. Maar die saak is daargelaat en kom eers weer in 1918 ter sprake (HS 1890:32).

Die Kweekskool-opleiding en BA-graad van die Kaapse Universiteit is in die laaste dekade van die negentiende eeu aan Edinburgh as toelating vir die BD-graad erken (Ferreira 1972:158-159). Maar dit was eers in 1906 moontlik vir 'een Afrikaner' om met 'zijn certificaat van Kandidaats-examen te Stellenbosch' vir 'n doktorsgraad aan 'n Nederlandse universiteit in te skrywe (KB 1906:346). Die Sinode het buitelandse studie 'zeer goed' gevind (HS 1909:bylae 40, 92).

Vanaf 1890 is in die geleedere van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika gevra vir inheemse opleiding. 'Veral ds Goddefroy het dit baie sterk beklemtoon dat dit 'n universitêre opleiding moes wees en nie 'n kweekskool nie.' In 1909 is daar 'n kuratorium benoem om 'n kweekskool op te rig (NHKA 1986:68).

In 1916 het "n kommissie van die Raad van die Kollege [van Transvaal] met afgevaardigdes van verskillende Afrikaanse en Engelse Kerke die stigting van 'n Teologiese Fakulteit bespreek'. By die Minister van Onderwys is so 'n instelling aanbeveel met 'dr JH Greyvenstein en rev E Macmillan van die Presbiteriaanse Kerk as eerste lektore'. Die Sinode van die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk het nie belang gestel nie. Op 25 Januarie 1917 het die Kuratorium van die Nederduitsch Hervormde Kerk te kenne gegee dat hy in die fakulteit opgeneem sou wou word as ten minste een Hollandssprekende professor aangestel word en 'by de aanstelling van zulk 'n professor of professoren rekening worden gehouden met de beginselen der Ned Herv Kerk in ZA'. Daarby is as voorwaarde gestel 'dat de verdeling der vakken zal geschieden in overleg met de door ons Kuratorium benoemde professor' en 'dat de studenten uit onze Kerk aan de transvaals Universiteit als studenten der Universiteit zullen worden ingeschreven'. By dieselfde vergadering is dr JHJA Greyvenstein, predikant van Pretoria as eerste professor benoem (NHKA 1986:70-71).

Op 1 April 1918 is die teologiese fakulteit aan die Transvaalse Universiteitskollege (TUK) formeel ingestel met Greyvenstein en MacMillan, wat die Presbiteriaanse Kerk benoem het, sowel as prof A C Paterson wat deur die kollege aangewys is (Engelbrecht 1953:369). Die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk (NHGK) het nie meegedoen nie, en was tevrede met 'die voldoening van de Theologische Kweekskool te Stellenbosch'. Maar 'in die skoot' van die kerk is geworstel oor sy deelname (Nicol s a:7).

In 1919 het die Victoria-Kollege universitêre status verkry en prof P J G de Vos het prof J I Marais opgevolg as kanselier. Kort daarna oorweeg die Kuratorium en die professore 'n versoek van dr J H J A Greyvenstein 'die namens de "Divinity Committee" van den Senaat van de Universiteit van Zuid-Afrika vraagt om de medewerking van de Kweekskool met genoemden Senaat in zake het toekennen van den graad BD door de genoemde universiteit'. 'n Komitee is benoem (Raad v Professore, Notule, 5 02 1919, 204-209, S 20, 9/1, KKA; Notule Kuratorium, 30 04 1919, 163, S 20, 1/2, KKA; Nederduitse Gereformeerde Kerk v ZA, HdS, 1919, By-lae A 6, Rapport Curatorium, S 1/27, KKA.) en het geoordeel om eerder in verbinding te tree met 'de Universiteit van Stellenbosch over de daarstelling van een Theol Faculteit waartoe de Professoren van dit Seminarium zullen behooren' (Notule Kuratorium, 28 08 1919; 17 11 1919, 166, S 20, 1/2, KKA). Die universiteit

was geneë om die Kweekskoolprofessore in te skakel en die Sinode van 1919 kon daaraan beslag gee (NGK v ZA, HdS, 1919, 119, S 1/27, KKA). Die Teologiese Fakulteit is gestig met die oog op 'n BD-graad, wat uit twee dele bestaan. Deel I was die kandidaatseksamen van die Kweekskool, terwyl deel II uit vakke bestaan wat die Universiteit aanbied. Op 22 Junie 1920 is prof A Moorrees as dekaan aangewys vir hierdie vyfde fakulteit vir die Universiteit van Stellenbosch (Jaarboek van die Universiteit van Stellenbosch 1920:172).

Die probleem was dat aan die opleiding van die Kweekskool as sodanig nie 'n graad verbind is nie. Hy het wel gevolg gegee aan talle studente wat in die buiteland promoveer het (HS 1924:bylae 9; Rapporte, 35, 36; Nederduitse Gereformeerde Kerk v SA, HdS, 1932, 438, S 1/36, KKA).

Aan die Universiteit van Pretoria is 'n teologiese fakulteit uitgebou om kerke te akkommodeer. Die verbintenis met die Presbiteriaanse Kerk en die teologiese fakulteit was nie permanent nie (Nicol 1942:171). In 1921 is nog 'n leraar van die NHKA, dr SP Engelbrecht aangestel.

In 1922 is 'n beskrywingspunt by die Sinode van die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk vir 'het daarstellen van minstens twee leerstoelen in de Heilige Godgeleerdheid' aan Universiteit van Pretoria afgestem (Du Toit 1962:21). Vir die redakteur van *Die Kerkbode* (16.03.1922) het dit die moontlikheid van "n afscheiden door de Transvaalse Kerk en de andere Kerken in de opleiding van predikanten' ingehou. Dit was ook die 'besliste oortuiging' van die professore van die Kweekskool (April 1922). Die voorsteller, ds Paul Nel, het dit as 'n natuurlike ontwikkeling in die groot geheel van die kerk bepleit. Die vergadering het dit afgestem en onder andere vermaan dat 'ons...baie versigtig [moet] wees om die Staat nie die kontrole oor ons toekomstige predikante te gee nie, wat die gevolg kan wees as die twee leerstoel in die Godgeleerdheid aan die TUK toegestaan word' (NHGK, HdS 1922:62; Van der Watt 1987:171).

'In die jare 1925 tot 1928 het die Fakulteit 'n ernstige krisis beleef toe in die gees van die negentiende eeuse liberalisme gepoog is om die teologie as wetenskap uit die siklus van wetenskappe te stoot en daarmee die teologiese Fakulteit aan die Universiteit af te skaf' (Van der Watt 1987:370). In 1926 is die Nederlander prof B Gemser aangestel (Engelbrecht 1953:370). Die fakulteit het homself gehandhaaf met 'n kursus waarin die Nederlandse wetgewing van 1876 verwerk is. Dogmatiek en amptelike vakke is weggelaat en gehou aan die benaming 'Algemene Geskiedenis van die Christendom.' Maar 'Wysbegeerte van die Godsdienste' het nie 'n sentrale plek gekry nie en 'Bybelse Teologie' is teruggebring.

Op 22 Februarie 1929 is die Teologiese Skool van die Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk in Wellington aangelê (Kriel 1978). In 'n sekere sin sou dit aan die hand van die dosente van die Sendinginstituut ontwikkel.

In 1934 kom die teologiese fakulteit van Universiteit van Pretoria weer ter sprake in beskrywingspunte by die Sinode van die NHGK. Daarnaas het in die teologiese fakulteit 'n vakature ontstaan met die aftrede van MacMillan. In 'n memorandum is 'n saak vir inskakeling daarby uitgemaak (De Villiers 1972:198). 'n Kommissie van Onderzoek is benoem met die moderator, ds Wm Nicol as eerste lid, om die 'kerk as Kerk in sy geheel' met inligting te bedien, fondse te vind en misverstand te voorkom. Daarnaas is ds Pellissier voorgedra aan Universiteit van Pretoria om MacMillan op te volg.

In 1934 het die Teologiese Seminarium vyf en sewentig jaar oud geword. Prof J du Plessis is kort te vore deur die kerk vir dwaalleer in sy amp gestuit. Was dit nodig en gewensd om by 'n universiteit in te skakel? Die Kweekskool het homself bewys en 'n tradisie gehad wat gesistematiseer kon word (Gedenkboek 1934:16vv). Dit het homself aanbeveel met sewehonderd vier en veertig predikante wat aan die Nederduitse Gereformeerde Kerke voorsien is (Gedenkboek 1934:227). Sy oudstudeente is die 'onbetaalde arbeiders van die onderwys' genoem (Malherbe 1925:110).

As J Rabie dit oor 'Die toekoms van ons Kweekskool' het, begin hy met die stelling 'Kerk en Kweekskool gaan saam' (Gedenkboek 1934:210). Wat hom betref, 'is dit op bloot wetenskaplike gronde dat die teologie 'n plek onder die fakulteite van ons universiteite kry' (Gedenkboek 1934:213). In ooreenkomste kon universiteite 'geen waarborg' gee 'dat daar nie ook manne wat in geen kerkverband staan, benoem kan word as addisionele teologiese Hoogleraars nie.' Die 'gewetens klousule' maak die Suid-Afrikaanse universiteite 'bloot wetenskaplik' (Gedenkboek 1934:217).

In Transvaal was daar tog 'n ander meerderheidsoortuiging in die kerkverband wat prysgestel het op die 'bediening' van die Teologiese Kweekskool van Stellenbosch. In 1935 het ds G M Pellissier uit die geleedere van die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk tot die fakulteit toetree (Du Toit 1962:24). 'n Opset is versteur en kerklike verdenking aan die hand gewerk. Die Kaapse Sinode van 1936 het "n ernstige beroep" op die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk gedoen 'om van sy voorgename plan' om 'n eie 'teologiese fakulteit in die lewe te roep' af te sien. Ook die Vrystaatse Sinode het hulle 'gesmeek' om dit nie te onderneem nie. Die Sinode van 1937 het tog met 139 stemme teen 68 besluit om in te skakel by die teologiese fakulteit aan die Universiteit van Pretoria.

Na onderhandelinge tussen die betrokke twee Afrikaanse kerke en die universiteit is tot 'n ooreenkoms gekom om twee outonome afdelings binne die een fakulteit aan te lê sodat elke kerk sy eie opleiding kon waarneem (NHGK v SA, HdS, 1940:186). Kontraktueel het die universiteit sy verbintenis aan die Gewetenskousule (Hoër Onderwyswet, 1917, art 15) (vgl Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk v SA, HdS, 1937:53) gekwalifiseer (NHGK v SA, HdS, 1940:193, 195, 196).

Elke fakulteit moes vier hoofgroepe van vakke met 'n gelykluidende benaming hê, te wete Ou-Testamentiese Wetenskap; Nuwe-Testamentiese Wetenskap, Geskiedenis van die Christendom, Dogmatiek en Godsdienswetenskap (NHGK v SA, HdS, 1940:192). Dogmatiek is opgeneem as vereiste vir die BD-graad en (ander) 'Kerklike vakke' is in die loop van jare geïnkorporeer, te wete Praktiese Teologie, Apologetiek, Christelike Etiek en Ensiklopedie.

Die Vrystaatse en Kaapse sinodes het nie die Transvaalse opleiding erken nie. Dit bly egter 'n feit dat daar aan die Universiteit van Pretoria predikante vir die Nederduitse Gereformeerde Kerk, met die beloning van 'n graad, opgelei is. In 1938 het die kerk self die MTh graad aan die Kweekskool van Stellenbosch ingestel (Jaarboek van die Gefeder NG Kerke 1938:83).

In 1945 het die Gereformeerde Kerk sy Teologiese Skool by die Universiteitkollege van Potchefstroom, wat hy voortgebring het, ingeskakel. Soos die Kweekskool, is die selfstandigheid en kerklike beheer van die inrigting en opleiding behou. Maar die kerklike opleiding is as sodanig akademies erken en verbind aan 'n graad.

'Afgesien van enige bepaling in hierdie ooreenkoms,' so lui artikel 1 wat as uitgangspunt dien, 'word die selfstandigheid van die Teologiese Skool en van die Universiteit volkome gehandhaaf, soos byvoorbeeld daarin dat beide inrigtings selfstandig hulle leerkursus bly vasstel, asook leerkragte aanstel en ontslaan volgens bepalings daarvoor deur die Kerk en die Universiteit respektiewelik neergelê' (Jooste 1958:292). Die 'professore van die Teologiese Skool', so word bepaal, is 'ook professore van die Universiteit' (Art 5).

In 1945 het die Kaapse Sinode 'volle erkenning verleen aan die teologiese fakulteit van die NH of G Kerk van Transvaal, as 'n inrigting, wat ook vir die Kaapse Kerk in die toekoms evangeliedienaars mag legitimeer'. Die Vrystaatse Sinode sou eers in 1951 die Transvaalse Sinode verseker van hulle belangstelling in die teologiese fakulteit.

Na verloop van jare het die Teologiese Kweekskool op Stellenbosch in 1963 die Fakulteit van Teologie van die Universiteit van Stellenbosch geword.

11. DIE KWEESKOOLOORD WARD DIE TEOLOGIESE FAKULTEIT VAN DIE UNIVERSITEIT VAN STELLENBOSCH EN DIE OPLEIDING VAN SENDELINGE WARD AAN DIE TEOLOGIESE FAKULTEITE VAN DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK WAARGENEEM

Sou die samewerking van die Kweekskool van Stellenbosch ook opgaan in 'n ooreenkoms met die universiteit waaraan hy help geboorte gee het? 'n Gees van saamhorigheid was daar altyd en is deur dosente en studente bestendig (Ferreira 1972:89). Hy het allereers akademies homself gaan handhaaf, en sy kursus herstruktureer om sendelinge op te lei. En, toe het hy die Fakulteit van Teologie aan die Universiteit van Stellenbosch geword, sonder prysgawe van naam en identiteit.

Die Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika moes allereers aandag gee aan die tweevoudige opleiding wat hy laat ontwikkel het vir die opleiding van predikante en sendelinge aan die Kweekskool en sendelinge aan die Sending-Instituut. Vanaf 1914 is saam jaarliks 'n teologiese dag gehou (KB 1936). Studente van die Instituut het vanaf 1912 akademiese erkenning by die Kweekskool begin vra. In 1928 is aan twee sendelinge 'n jaar afslag van die Kweekskoolkursus gegee (NGK in SA, HdS, 1928, Bp 56, 8, 195, 202, 19de sitting). En toe kom die 'voortbestaan van die Sending Instituut' by die Sinode van 1936 te sprake. Met 'n 'groot meerderheid' is besluit dat dit moet bly (NGK in SA, HdS, 1936, 220-221).

In 1949 was dit tog die 'onomwonde mening' van die Ring van Gibeon 'dat die tyd gekom het dat die Sending-Instituut op Wellington ingelyf moet word by die Kweekskool op Stellenbosch' (NGK in SA, HdS, 1949, Bp 31, 353). Daarvoor was die Sinode nog nie te vinde nie en het eerder beplan om die inrigting verder uit te brei. 'n MTh-graad vir sendelinge aan die Kweekskool is ingestel en die Sending-Instituut is akademies daarby betrek (NGK in SA, HdS, 1949, Bp 408, 62).

Volgens die Sinode van 1953 het die instelling van die MTh-graad goeie vrug afgewerp en was dit 'ongetwyfeld 'n groot aansporing...vir ons studente, leraars en sendelinge om selfstandig te studeer en navorsing te doen' (NGK in SA, HdS 1953, 245). Die graad is eger nie deur universiteite erken nie. Dit het nie, soos die BD-graad (wat deur verskillende universiteite verleen is) toegang tot doktorsale studie verleen nie. Self sou die kerk nie 'n DTh instel nie. Aan die Universiteit van Stellenbosch kon 'n ThDr-graad behaal word na die verwerping van 'n BD-graad wat die professore van die Kweekskool help aanbied het. Volgens ooreenkoms is hulle ook betrek by die doktorsale studie deur aan hulle sitting te verleen 'op die Fakulteit van teologie van die Universiteit' en deel te gee aan die 'afneem van die eksamens en beoordeling van die teses'. Voorts is 'n bibliografie deur die Kweekskool-professore opgestel...in verband met die verskillende afdelings vir die ThDr-kursus om as leidraad vir die studie te dien' (NGK in SA, HdS 1945, 75).

Die vraag na die voortbestaan van die Sendinginstituut het deel geword van 'n dringende kerklike probleem, naamlik 'dat sendelinge met 'n ander status as dié van predikante aan die Sendinginstituut opgelei is. Hulle was nie beroepbaar in die Moederkerk nie, is betitel as 'eerwaarde' en het vir 'n lang tyd ontoereikende salarisse ontvang' (Crafford 1982:510). Die predikant van Klawer het gevra 'dat die opleiding van blanke leraars te Wellington en Stellenbosch gelykwaardig sal wees' (NGK in SA, HdS, 1953, 428). 'n Soortgelyke versoek is gerig deur die Nederduitse Gereformeerde Kerk van Natal (NGK v Natal, HdS, 1954, 321, 281). 'Aangesien die NH of G Kerk in sy teologiese fakulteit geen dubbele status vir predikante en sendelinge ken nie,' het hy in 1954 die Raad van Kerke gevra om te 'onderhandel...met die Kaapse Kerk om die saak in die reine te bring' (NGK in SA, HdS, 1957, 338). Volgens die Raadsvergadering was dit sy ideaal dat 'die opleiding van predikante en sendelinge gelyk gemaak word' (KB 1955:49).

Vir die professore en Kuratorium het die inskakeling van die Kweekskool by die Universiteit van Stellenbosch 'n saak van erns geword. In 'n memorandum is verwys na die ooreenkoms van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika en Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk met die Universiteit van Pretoria, maar veral na die Teologiese Skool van Potchefstroom wat sedert 1952 by die plaaslike universiteit ingeskakel is (Raad van professore, Notule, 28 04 1955, 255; Notule Kuratorium, 7 12 1955, 203). In 1951 het hierdie universiteit statutêr 'n Christelike grondslag verkry. Dit het "n Vrye universiteit" geword (Van der Vyver 1969:201vv).

Op 11 April 1956 het die Vrystaatse Sinode hom sterk uitgespreek teen 'die moontlike sluiting van die Sendinginstituut te Wellington' (NGK v d OVS, HdS, 1956, 176; Nederduitse Gereformeerde Kerk in SA, HdS, 1957, 338). 'n Uitgebreide vergadering van die Kuratorium van die Sendinginstituut het op 4 en 5 Mei 1955 besluit om die 'herorganisering van die opleiding van sendelinge' aan te beveel 'deur die verskuiwing van die opleiding te Wellington na die Kweekskool te Stellenbosch en die Fakulteit te Pretoria.' Prof C F Kies en ds E J du Toit het daarteen gestem (NGK in SA, HdS, 1957, 338, 530).

Die Raad van Professore van die Kweekskool het hom ten gunste van 'gesamentlike opleiding' uitgespreek (Notule, 20-09-1956), asook die professore van die Fakulteit van Universiteit van Pretoria (NGK in SA, HdS, 1957:339). Dit was ook die oortuiging van 'n konferensie van sendelinge wat op 26 en 27 Junie 1956 in Bloemfontein gehou is, sowel as van 'n byeenkoms gereël deur die Algemene Sendingkommissie van die Kaapse Kerk op 13-16 Augustus 1956. 'n Vraelys 'aan al die blanke sendelinge van die vyf Sendingkerke' het daarop gedui dat die verskuiwing dringend aandag moes kry (NGK in SA, HdS, 1957:339).

Aan die hand van nege beskrywingspunte (NGK in SA, HdS, 1957, 496-497, 512, 530-531) het die aanbeveling vir die 'konsolidering en verdere uitbouing van die opleiding van sendelinge' by die Sinode van 1957 gedien (NGK in SA, HdS, 1957, 336-340). In veertig punte is dit beredeneer. Die tydelike kommissie het die aanbeveling onderskrywe (NGK in SA, HdS, 1957, 568). Op 4 November 1957 is besluit om die Instituut te sluit en die opleiding van sendelinge aan Stellenbosch oor te laat (NGK in SA, HdS, 1957, 568, 111). Die namiddag is besluit om met die Universteit van Stellenbosch te onderhandel oor die erkenning van die Teologiese Seminarium as volwaardige fakulteit 'sonder prysgee van sy naam en identiteit, en met die nodige waarborge aan die kerk ten opsigte van die aanstelling en ontslag, en die toesig oor lewe en leer van die hoogleraars' (NGK v SA, HdS, 1957, 114, 331, 495). Interessant is die feit dat die sinode die MTh-graad vervang het met die kerklike BTh-graad (Jaarboek van die Gefeder NG Kerke 1959:141).

In 'n minderheidsverslag het prof C F Kies hom nie laat vind vir die sluiting van die Sendinginstituut nie (NGK in SA, HdS, 1957:530-531). Hy het onder andere gewaarsku teen die gevaar van "n te grote opeenhoping van studente in één inrigting...om nie te praat van die sekularisasiegevaar, as die Kweekskool dan onder die Universteit geplaas moet word nie (NGK in SA, HdS, 1957:531). 'Die SI lewer wel 'n andersoortige kursus, meer bepaald met die oog op die kleurling, maar nie 'n minderwaardige nie.' 'Die gees en atmosfeer te Wellington', so stel die verteenwoordiger van die Vrystaat se Sinode, wat hom ook teen die aanbeveling uitgespreek het dit (NGK in SA, HdS, 1957:530, 338), 'is dié van die Sending. Alles word daarop toegespits' (NGK in SA, HdS, 1957:341).

Met die sluiting van die Sendinginstituut in 1962 'het daar in die geseënde tydperk van vyf en tagtig jaar vyf honderd ses en sestig manne hulle studie voltooi (Van der Watt 1987:158). By die eeufees van die Teologiese Kweekskool 'het reeds 140 proponente hul aangebied vir die sending' (Van der Watt 1987:159). In 1962 het die eerste Algemene Sinode besluit om die beperkinge op die legitimasie van sendelinge op te hef en om aan hulle dieselfde status as predikante toe te ken.

By die Universteit van Stellenbosch, 'in sekere zin een dochter van die Kweekskool' (KB 1921:1297; 1920:885; US Studiegids 1971:17; Ferreira 1972:84) het die moeder toe ingeskakel. Maar eers nadat die Teologiese Seminarium 'n eeu oud was. Na nog vyf en twintig jaar vanaf 1934 het dit sy studentetal verdubbeld. Dit kon 'n register saamgestel van 1 529 predikante (Eeufees 1959:65vv) naas ander leiers (Eeufees 1959:50vv; Van der Watt 1987:156).

By die eeufees van die Kweekskool het J J Müller aangevoer dat die Kweekskool 'met behoud van sy naam en identiteit en selfstandigheid van optrede, erkenning kan verkry (en so ingeskakel word as Fakulteit van Teologie) by die

plaaslike universiteit....Die nodige waarborge sou deur die universiteit aan die kerk gegee kon word (soos op Potchefstroom en Pretoria) ten opsigte van die kerk se reg van aanstelling en ontslag, en toesig oor leer en lewe van sy hoogleraars'. Slegs 'n ooreenkoms is nodig (Eeufeesuitgawe 1959:56).

Nog op 20 April 1960 het die Nederduitse Gereformeerde Kerk van die Oranje Vrystaat 'n ernstige beroep gedoen 'op die Kaapse Kerk om die suiwer kerklike karakter van die Teologiese kweekskool ongeskonde te handhaaf en die inrigting nie in te skakel as fakulteit by die Universiteit van Stellenbosch nie' (NGK in SA, HdS 1961:577). Met die universiteit is gesprek gevoer (kyk Notule Kuratorium, 1 12 1960, Bylae E:301; HS 1961:361; Nederduitse Gereformeerde Kerk v SA, HdS:1961, Rapport Curatorium, S 1/49, KKA). Die aandeel van die rektor, prof H B Thom moet nie in dié verband onderskat word nie (vgl Ferreira 1972:89). Die Sinode van 1961 het 'n ooreenkoms goedgekeur (NGK in SA, Skema 1961:536) en besluit om voort te gaan met die onderhandelinge (NGK in SA, Skema 1961:361, 601, 629). By die vergadering van die Kuratorium het die ooreenkoms op 5 Desember 1962 finale beslag gekry (Notule, 68, 103).

Vanaf 1 Januarie 1963 is die 'Kweekskool die Fakulteit van Teologie van die Universiteit...met behoud van sy naam en identiteit' (NGK in SA, Skema 1965:144; vgl ook KB:1963). In 1964 is die eertydse grade BD en DD vervang met BTh, MTh en DTh. Die volgende jaar is die MTh-graad van die Kweekskool ook afgeskaf, omdat by een inrigting nie twee soortgelyke grade aangebied kan word nie (NGK in SA, Skema 1965:144; vgl ook KB:1963).

12. **TEOLOGIESE OPLEIDING VAN DIE NG SENDINGKERK**

Ook die Teologiese Skool van die Nederderduitse Gereformeerde Sendingkerk sou aan 'n universiteit verbind word (Kriel 1978:43vv). In 1973 is dit amptelik verklaar as 'n teologiese fakulteit van die Universiteitskollege van Wes-Kaapland (Kriel 1978:71vv).

13. **SAMEVATTING**

Die ontstaan van die Teologiese Seminarium, wat in Stellenbosch gehuisves is, staan in verband met 'n historiese aanloop en betrekking sowel as 'n situasie en ooreweging. Ook die inskakeling van die inrigting by die Universiteit van Stellenbosch, wat dit help ontwikkel het, moet kontekstueel en teologies verstaan word. In die tersake gebeurde het leiersfigure 'n deurslaggewende rol gespeel.

Vanaf sy stigting en deur al die jare van sy bestaan, was die kursus van die Kweekskool geskoei op universitêre lees. 'Dat hierdie inrigting uiteindelik in 1963 erken sou word as teologiese fakulteit van die Universiteit van Stellenbosch, is niks

anders as die natuurlike einde van 'n weg wat met konsekwentheid en nougesetheid vir meer as 'n eeu bewandel is nie'(De Villiers 1972:195). I L Ferreira praat van "n ideaal [wat] verweselik" is wat 'die kerk reeds in 1824, tydens die eerste Sinode, vir homself gestel het'. Dit moes 'n 'hoërskool' wees, 'wat staan in die teken van 'n Universiteit...ook toeganklik...vir studente uit ander kringe.'

Op kerklike beheer en identiteit is van die begin af gestaan. Die geskiedenis waarby die Nederduitse Gereformeerde Kerk betrokke was, het hom geleer om daarvoor te waak, vanweë die probleem van geloof en rede, of openbaring en rede, sowel as kerk en kultuur. Selfs toe dit moontlik geword het om met behoud van kerklike seggenskap en toesig in te skakel by Afrikaanse universiteite en die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk dit daadwerklik gedoen het, het die Sinode van Kaapland teruggehou. Eers toe hy sien dat dit werk en kerklik gereed was, het hy die Fakulteit van Teologie geword van die Universiteit van Stellenbosch. Hierdie universiteit dank sy ontstaan en ontwikkeling aan die plaaslike leraar en die eerste twee professore en hulle kollegas wat sou volg. Die Sinode het die Teologiese Seminarium van Stellenbosch laat opneem in die universiteit omdat hy seker was dat die naam en identiteit van sy inrigting behoue bly, en hy die dosente wat sy studente oplei, benoem en oor hulle toesig hou.

Literatuurverwysings

- Bavinck, H 1930. *Gereformeerde Dogmatiek*, 4 dele. Kampen: Kok.
- Bennett, J 1827. *Memoirs of the life of Rev David Bogue DD*. London: Penguin.
- Berkhof, H 1954. De theologische faculteit, een nationaal cultuurprobleem, *Wending* 9, 25-37.
- Bouwman, H 1928. *Gereformeerde kerkrecht*, I. Kampen: Kok.
- s a. *Onder veilige hoede, de Theologische School te Kampen gedurende de jaren 1854-1924*. Kampen: Kok.
- Bullock, F W B 1955. *A history of training for the ministry of the Church of England, 1800-1874*. St Leonards-on sea: Budd & Gillatt.
- Burleigh, J H S 1961. *A church history of Scotland*. London: Oxford University Press.
- Christelike encyclopedie* (CE) 1964. s v Kok, Band IV, 141, 357. Kampen: Kok.
- Claasen, T W 1990. Die credo van 'n Skotse predikant (Deel 1): George Thom (1789-1842). *NGTT*, 526-532.
- Crafford, D 1982. *Aan God die dank*. Pretoria: NG Kerk Uitgewers.
- De Graaf, W 1955. *Een monument der afscheiding*. Kampen: Kok.

- De Jong, O J 1972. *Nederlandse kerkgeschiedenis*. Nijkerk.
- 1967. De wetgever van 1876 en de theologie. *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 48.
- De Villiers D R 1972. Die agtergrond en ontwikkeling van teologiese opleiding deur die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika: 'n Prinsipiële-historiese ondersoek met besondere verwysing na die Stoffberggedenkskool. DD-proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- Den Hartogh, G M s a. *Het Christelijk Gereformeerd Seminarie te Amsterdam*. Delft.
- Den Hartogh, G M, et al 1954. *Sola Gratia: Schets van de geschiedenis en de werkzaamheid van de Theologische Hogeschool der gereformeerde Kerken in Nederland 1854-1954*. Kampen: Kok.
- Dreyer, A 1924. *Eeuweest-Album van de Nederduits-Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, 1824-1924*. Kaapstad: Bijbelvereniging.
- 1927. *Kruisgesante in Suid-Afrika: Jubileumgedenboek van die Sendinginstituut op Wellington, 1877-1927*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- 1936. *Boustowwe vir die geskiedenis van die Nederduits-Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika*. Deel III. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Drummond, A L & Bulloch, J 1975. *The Church in Victorian Scotland 1843-1874*. Edinburgh: Saint Andrews Press.
- Du Toit, S 1984. Professor NJ Hofmeyr, 1827-1909: Predikant in die lesinglokaal. DTh-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch.
- Du Toit, F G M 1962. *Die totstandkoming van ons Teologiese Fakulteit, Deo Gloria. Eeufeesuitgawe van die Kweekskool, Stellenbosch 1859-1959*, 1959. Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.
- Engelbrecht, S P 1953. *Geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika*. 3de en hersiene uitgawe. Kaapstad-Pretoria: HAUM-De Bussy.
- Ferreira, I L 1972. Die Teologiese Seminarium van Stellenbosch, 1858-1963. DTh-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch.
- Ferguson, G, Pauw J C & Murray, A 1881. De opleidingskool te Wellington. *De Christen*, 18 Februarie 1881, bladsy 77.
- Gedenkschrift van de Inwyding van het Theologisch Seminarium....Kaapstad. 1859. NH Marais.
- Gerdener, G B A 1951. *Bouers van Weleer*. Kaapstad-Pretoria: NG Kerk-Uitgewers.

- Groen van Prinsterer, G 1876. *Handboek der geschiedenis van het vaderland*. Amsterdam: Höveker.
- Haitjema, Th L 1956. De Vrije Universiteit en de Nederl Herv Kerk. *Kerk en Theologie* 7, 5vv.
- Hanekom, T N 1951. *Die liberale rigting in Suid-Afrika*. Stellenbosch: C S V.
- 1979. Die Teologiese Kweekskool in Smuts, F (red), *Stellenbosch Drie Eeue*, 315-323. Kaapstad: Stadsraad van Stellenbosch.
- Heyns, H A 1950. Die kerklike werksaamhede van Abraham Faure. *AJB* 1, 29-128A.
- Hoffecker, W A 1981. *Piety and the Princeton theologians*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Johannes Calvijnstichting 1950. Kampen: Kok.
- Jooste, E P 1986. Die Nederlandse Réveil en die Nederduitse Gereformeerde Kerk. DD-proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- Jooste, J P 1958. *Die geskiedenis van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1859-1959*.
- Die Kerksaak tussen prof J du Plessis en die Ned Geref Kerk in Suid-Afrika 1932. Kaapstad. Nasionale Pers
- Kitshoff, M C 1972. *Gottlieb Antony van der Lingen*. Groningen: VRB Ofsetdrukkerij.
- Kramer, H & Pop, F J 1946. *De theologische studie aan de universiteit*.
- Kriel, C J 1978. *Seuns in sy wingerd, die teologiese skool vir die NGSK in SA, Fakulteit Theologie UWK*. Paarl: Drukpers.
- Kuyper A 1890. *Is er aan de publieke universiteit ten onzent plaats voor een faculteit der theologie?*. Amsterdam: Höveker.
- 1909. *Encyclopaedie der heilige godgeleerdheid*. 3 Dele. Kampen: Kok.
- Kuyper, H H 1890. *De opleiding tot de dienst des Woords bij de Gereformeerden*. s'Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Lategan, D 1934. Die oprigting van die Teologiese Kweekskool te Stellenbosch in *Gedenkboek van die Teologiese Seminarie (NG Kerk) Stellenbosch: Driekwart eeufees 1859-1934*. Stellenbosch: Pro Ecclesia.
- Lekkerkerker, A F N 1968. Herstructurering van de theologische studie? *Nieuwe theologie* 244vv.
- Lexikon für Theologie und Kirche* 1967. s v Dekret über die Ausbildung der Priester.
- Mackinnon, J 1887. *South African Traits*. Edinburgh: Gemmill.
- Malherbe, E G 1925. *Education in South Africa (1652-1922)*. Cape Town: Juta.

- Nauta, D 1966. De Theologische Faculteit aan de Vrije Universiteit. *Kerk en Theologie* 17/53.
- NHKA 1986. Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika 1986. *Gedenkalbum 1886-1986 van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika in woord en beeld*. Pretoria: NHW-Pers.
- New Catholic encyclopaedia* 1967. s v XIII. 72-75. New York: Sab.
- Nicol, W M 1942. *Opleiding van predikante: Wonderdade van God. Jubileum-Gedenkboek van die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika, 1842-1942*. Johannesburg: Voortrekkerpers.
- s a. 'By die aanvang'. *Die ontstaan en groei van ons Teologiese Fakulteit, en huldebetoen aan die grondlegger Prof GM Pellissier*. Johannesburg: s u.
- Noll, M A 1983. *The Princeton theology 1812-1921*. Grand Rapids: Eerdmans.
- 1986. The spirit of Old Princeton and the spirit of the OPC in Dennison, C G & Gamble, R C (eds), *Pressing toward the mark*. Philadelphia: Fortress.
- Noordtjij, M et al 1896. *Opleiding en theologie*. Kampen: Kok.
- Northcott, C 1961. *Robert Moffat*. London: Lutterworth.
- Odendaal, B J 1957. *Die kerklike betrekkinge tussen Suid-Afrika en Nederland, 1652-1952*. Franeker: T Wever.
- Rauwenhof, L W E 1865. *De Faculteit der Godgeleerdheid aan de Nederlandsche Hoogeschoolen*. Leiden: Brill.
- Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* 1967. Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek I. Kaapstad: Tafelberg.
- Sass, F W 1956. The influence of the Church of Scotland on the Dutch Reformed Church of South Africa. Ph D-dissertation, University of Edinburgh.
- The encyclopaedia Britannica* 1911. s v seminary. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tholuck, A 1853. *Das akademische Leben des siebzehnten Jahrhunderts mit besonderer Beziehung auf die protestantisch-theologischen Fakultäten Deutschlands, nach handschriftlichen Quellen*, I. Halle.
- Thom, G 1989. The development of theology at Stellenbosch from 1859-1919. DPhil-thesis, Rhodes.
- Universiteit van Stellenbosch 1971. *Studiegids*. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch.
- Van der Leeuw, G 1950/51. De crisis der universiteit. *Wending* 5, 605.
- Van der Vyver, G C P 1958. *Professor Dirk Postma 1818-1890*. Potchefstroom: Kalvyn Jubileumfonds.
- 1969. *My erfenis is vir my mooi*. Potchefstroom.

Van der Watt, P B 1987. *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1905-1975*. Pretoria: NG Kerk Boekhandel.

Walker, N L 1895. *Chapters from the history of the Free Church of Scotland*. Edinburgh: Clark.

Watt, H 1946. *New College: Edinburgh*. Edinburgh: Clark.

Z-A, De Zuid-Afrikaan.